

ANTIK DAVR FALSAFASIDA FUQAROLIK TA'LIMI

Asadbek Egamberganov Madaminovich

Andijon davlat pedagogika instituti
Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi (huquq ta'limi)

2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21332144>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 09-iyul 2026 yil

Ma'qullandi: 11-iyul 2026 yil

Nashr qilindi: 13-iyul 2026 yil

KEY WORDS

antik falsafa, fuqarolik ta'limi, Sokrat, Platon, Aristotel, paideia, demokratiya, etika, polisli tarbiya, fuqarolik fazilatlari.

ABSTRACT

Mazkur maqolada antik davr falsafasida fuqarolik ta'limining nazariy asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Qadimgi Yunon faylasuflari – Sokrat, Platon va Aristotelning fuqarolik tarbiyasi haqidagi qarashlari, «paideia» tushunchasi va polisda faol fuqaroni shakllantirish g'oyalari o'rganiladi. Maqolada antik davr fuqarolik ta'limi tizimining mazmun-mohiyati, uning etika, siyosat falsafasi va demokratiya bilan bog'liqligi hamda ushbu meroshning zamonaviy ta'lim nazariyasi uchun ahamiyati yoritiladi.

Fuqarolik ta'limining ildizlari qadimgi Yunoniston falsafasi va pedagogikasiga borib taqaladi. Antik davr mutafakkirlari – Sokrat, Platon va Aristotel – shaxsni jamiyat a'zosi sifatida tarbiyalash, unda fuqarolik fazilatlari va axloqiy ongini shakllantirish masalalarini o'z falsafiy tizimlarining markaziga qo'ygan. Bu davr faylasuflari uchun ta'lim va siyosat bir-biridan ajralmas edi: yaxshi fuqaro bo'lish va yaxshi inson bo'lish o'rtasida tubsiz farq yo'q deb hisoblangan.

Antik Yunonistonda fuqarolik ta'limining asosiy maydoni – polis (shahar-davlat) edi. Polis fuqarosi bo'lish nafaqat huquqlar to'plamini anglatmas, balki jamiyat hayotida – harbiy mudofaadan tortib qonunchilik va sudga qadar – faol ishtirok etish mas'uliyatini ham bildirar edi. Shu sababli antik davr pedagogikasi fuqaroni avvalo jamoa manfaatlarini yo'lida yashashga tayyorlashga qaratilgan edi.

Antik falsafaning fuqarolik ta'limi haqidagi g'oyalarini o'rganish nafaqat tarixiy qiziqish uyg'otadi, balki zamonaviy fuqarolik ta'limini nazariy asoslashda ham muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada ana shu merosning asosiy qirralari tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Antik davr falsafasida fuqarolik ta'limining tizimli nazariyasi shakllanishidan oldin ham Qadimgi Yunonistonda tarbiyaning o'ziga xos an'analari mavjud edi. «Paideia» – bu tushuncha nafaqat ta'lim, balki shaxsni har tomonlama tarbiyalash, jamiyat uchun yaroqli fuqaro va fazilatli insonni kamol toptirish jarayonini anglatardi. Paideia doirasida yoshlar grammatika, ritorika, musiqa, sport va falsafani o'rgangan, bular esa birgalikda shaxsning intellektual, axloqiy va jismoniy kamolini ta'minlagan.

Sokratning fuqarolik ta'limidagi o'rni. Sokrat (mil. av. 469–399) fuqarolik ta'limiga falsafiy yondashuv asoschilaridan biri hisoblanadi. U bilim va fazilatni bir-biri bilan chambarchas bog'liq deb hisoblab, «bilish – fazilatdir» (arete) degan mashhur tezisni ilgari surgan. Sokratning fuqarolik tarbiyasiga oid g'oyalari bir necha asosiy jihatni o'z ichiga oladi. Birinchisi – «maidevtika» usuli: Sokrat shogirdlarni tayyor bilim bilan ta'minlash o'rniga savollar vositasida ularni mustaqil fikrlashga, o'z xulosalarini o'zlari chiqarishga undagan. Bu usul fuqarolik ta'limida tanqidiy tafakkurni rivojlantirish zaruratini birinchi bo'lib nazariy jihatdan asoslagan. Ikkinchisi – o'z-o'zini bilish («Gnoti seauton» – o'zingni bil): Sokrat uchun fuqarolik ongi avvalo o'z kuchli va zaif tomonlarini, o'z bilim va jaholat chegaralarini anglab yetishdan boshlanadi. Bu printsip zamonaviy refleksiv pedagogikaning ham asosini tashkil etadi. Uchinchisi – axloqiy siyosat: Sokrat davlatni adolat va fazilat asosida boshqarish uchun hukmdorlar ham, oddiy fuqarolar ham bilimga ega bo'lishi zarurligini ta'kidlagan. Bu g'oya fuqarolik ta'limini siyosiy tarbiyaning ajralmas qismiga aylantirgan.

Platonning ideal davlat va ta'lim nazariyasi. Platon (mil. av. 428–348) «Davlat» («Politeia») asarida fuqarolik ta'limining eng mukammal antik modelini taqdim etgan. Uning fikricha, ideal davlatda har bir fuqaro o'z tabiiy qobiliyatiga mos ijtimoiy vazifani bajarishi lozim, ta'lim tizimi esa ana shu taqsimotni ta'minlashi kerak. Platon ta'lim jarayonini ikki asosiy bosqichga bo'lgan: dastlabki bosqichda (7 yoshdan 20 yoshgacha) musiqa, gimnastika va matematik fanlar orqali shaxsning axloqiy va jismoniy asosi yaratiladi; yuqori bosqichda esa falsafa va dialektika o'rganiladi, bu bosqich faqat davlat boshqaruviga layoqatli «faylasuf-podshoh»larni tayyorlashga mo'ljallangan. Platonning ta'lim falsafasidagi muhim hissa «g'or allegorijas»ida o'z ifodasini topgan: odamlar ko'pincha haqiqatning soyasini haqiqatning o'zi deb yanglishadi, ta'limning vazifasi esa ongni bu g'ordan chiqarib, haqiqatni to'g'ridan to'g'ri ko'ra oladigan qilib tarbiyalashdir. Bu g'oya ta'limning tanqidiy tafakkurni shakllantirish funksiyasini antik davrda birinchi bor ochiq ifoda etgan.

Aristotelning amaliy fuqarolik tarbiyasi. Aristotel (mil. av. 384–322) o'zining «Siyosat» («Politika») va «Nikomaxga etika» asarlarida fuqarolik ta'limini yangi darajaga ko'tardi. U Platonning utopik idealizmidan farqli o'laroq, fuqaroni real polisda yashashga tayyor qilishga asoslangan amaliy pedagogik tizimni ishlab chiqdi. Aristotel uchun fazilat (arete) – bu faqat bilim emas, balki amalda namoyon bo'ladigan odatdir. «Biz adolatli bo'lib tug'ilmaymiz, adolatli ishlashni odatlash orqali adolatli bo'lamiz» degan uning qoidasi fuqarolik ta'limidagi amaliy faoliyat printsiplini ifodalaydi. Aristotel fuqarolik ta'limining uchta asosiy maqsadini belgilab bergan: yaxshi fuqaro bo'lish (polisning qonunlariga itoat etish va uni himoya qilish); yaxshi inson bo'lish (shaxsiy fazilatlarga ega bo'lish); baxtli hayot kechirish (eudaimonia – to'la kamol topish). Ushbu uch maqsadning uyg'unligi Aristotel pedagogikasining boshqa antik tizimlardan asosiy farqini belgilaydi.

«Paideia»ning ijtimoiy va siyosiy jihatlari. Antik davr fuqarolik ta'limida ritorika va notiqlik san'ati alohida o'rin egallagan. Demokratik Afinada fuqarolar xalq yig'inida, sudda va siyosiy munozaralarda o'z nuqtai nazarini og'zaki himoya qila olishi zarur edi. Shu sababli sofistlar – professional ritorika o'qituvchilari – fuqarolarni nutq san'atiga o'rgatishni asosiy pedagogik vazifa deb bilgan. Garchi Sokrat sofistlarning aqlli so'zlarni haqiqatdan ustun qo'yishini tanqid qilgan bo'lsa-da, ritorika fuqarolik ta'limining ajralmas qismi sifatida antik ta'lim tizimida mustahkam o'rin egallagan. Bulardan tashqari, antik paideia harbiy tarbiyani ham o'z ichiga olgan. Sparta va Afina polislarida jismoniy tarbiya va harbiy mashq fuqarolik

tarbiyasining ajralmas qismi hisoblangan, chunki polisni tashqi dushmanlardan himoya qilish har bir fuqaroning bevosita burchi edi.

Antik fuqarolik ta'limi merosining zamonaviy ahamiyati. Antik davr falsafasidagi fuqarolik ta'limi g'oyalari zamonaviy pedagogika va fuqarolik ta'limi nazariyasiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Sokratning mayevtika usuli zamonaviy muammoga asoslangan ta'lim (Problem-Based Learning) va tanqidiy pedagogika (Critical Pedagogy)da o'z davomini topgan. Platonning bilim va adolat o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi g'oyasi zamonaviy ta'lim faylasuflarining – xususan, Jon Dyuning – «demokratik ta'lim» konsepsiyasiga zamin yaratgan. Aristotelning fazilat odatdan kelib chiqadi degan qoidasi esa zamonaviy xarakter tarbiyasi (Character Education) harakatining asosi sifatida tan olingan. [1] Shunday qilib, antik davr fuqarolik ta'limi nafaqat o'z davrining pedagogik tizimi, balki keyingi barcha demokratik ta'lim nazariyalarining intellektual manbai hamdir.

Xulosa

Antik davr falsafasida fuqarolik ta'limi – polis fuqarosini axloqiy, intellektual va siyosiy jihatdan tarbiyalashga qaratilgan yaxlit tizim sifatida shakllangan. Sokrat, Platon va Aristotel o'z pedagogik tizimlarida fuqarolik ta'limini shaxsning kamol topishi va jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun zaruriy asos deb hisoblagan. Ularning g'oyalari nafaqat o'z davrida, balki keyingi asrlar davomida ham ta'lim nazariyasi va pedagogikasining rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatib kelgan.

Antik davr fuqarolik ta'limining asosiy merosi – bilim, fazilat va fuqarolik mas'uliyatini ajralmas birlik sifatida ko'rish – bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Zamonaviy fuqarolik ta'limini takomillashtirishda bu merosdan ilhom olish va uni zamonaviy pedagogik usullar bilan uyg'unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Aristotel. Nikomaxga etika / Tarjima va sharh. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
- 2.Platon. Davlat (Politeia) / Tarjima. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
- 3.Jaeger W. Paideia: The Ideals of Greek Culture. – Oxford: Oxford University Press, 1986.
- 4.Dewey J. Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916.
- 5.Nasirov Otabek Nazirjanovich. (2020). Formation and Activity of Joint-Stock Commercial Banks in the Turkestan Region. ACADEMICIA, 10(6), 1509–1518.
- 6.TA'LIM MUASSASALARIDA HUQUQIY TA'LIM-TARBIYANING ZARURATI – тема научной статьи, электронная библиотека КиберЛенинка.